

HISTORIA DE EUSKAL HERRIA, Tomo II

Del hierro al roble

Xosé Estévez
Txalaparta, Tafalla, 1995

Zaila da beste historialari baten lanaz laburpen kritikoa egitea, batik bat ideologiaren esparruari dagokionean. Eskuetan dugun liburua Euskal Herriko historia orokorrari buruzko bilduma interesgarri eta ausart xamar baten bigarren alea da. Konkretuki, Xosé Estévez-en lanaren mamia geroz eta hobeto ezagutzen dugun garai bateko historiaz ari da, XVI. mendetik XIX. mendearen hasierara arteko garaiaz hain zuzen ere. Dударik gabe, bat gatzoz liburu honen hasieran berak idatzitako esaera batekin: «Un pueblo sin pasado no tiene futuro» eta «Un Pueblo sin memoria carece de cerebro». Baina kontuan izan behar dugu nola idazten eta egituratzen dugun gure herriaren historia; hots, badakigu jendearen oroimena sarritan nahiko selektiboa izan ohi dela eta, ondorioz, bere munduaren ikuspuntutik at geratzen diren beste interpretazio-mota asko desagertarazten dituela¹. Bere iraganaren ezagutza jendeari debekatzea nahiko erabilitako politika izan da (hizkuntza, kultura edo beste ezaugarri baliogarri batzuekin egin den bezala), baina, ez dugu pentsatu behar iragan historiko bat besterik ez dugula izan eta, Xosé Estévez-en liburua irakurtzeak azken urteotan historiaren arloan egindako aurrerapenak

(arrakastatsuak eta, aldi berean, une ilunak) gogorarazi dizkit.

Alegia, liburu honen irakurketa sokin aspalditik nituen hausnarketa eta kezka batzuk azaleratu dizkit, batik bat azken urteotako aldaketa eta aurrerapen historiografikoei dagokienean. Bilduma honen bigarren atala nire eskuetara heldu zenean (bereziki, berri xamarra izateagatik), azken bolada honetan jatorri eta ideologia ezberdinetako historialariek asmatu-idea eta ikuspegi berri zein zaharrak agertuko zirela pentsatu nuen, baina, aurkibidea gaineratik irakurri ondoren, konturatu nintzen ezin klasikoagoa izango zen lan baten aurrean nengoela eta, beharbada honengatik, azken urteotan eginiko ahalegin historiografikoaren balioa funtsik gabe geratu zitzaidan Xosé Estévez-en liburua irakurri ondoren. Hala eta guztiz ere, lan honek duen balorerik estimagarriena Euskal Herriko historiari buruzko interpretazio global bat ematean datza eta, ezbairik gabe, helburu honen bila, Euskal Herria beste errealitate historiko batzuek inguraturik zegoela inoiz ez ahaztean.

Horregatik, nire iritziz, hasiera hasieratik egileak beste arazo latz batzuk baztertu egin ditu edo, behintzat, ez

1. Aspalditik dakigunez, Josep Fontana-k liburu funtsezko batean adierazi zuen bezala, iragana, orainaldia eta etorkizuna (bizitzaren eta historiaren hiru garai hauek) guztiz loturik daude eta ideia hauen asmo nagusia ondoko hauxe zen: Estatuaren eraiketa lortzea, bereziki bere justifikazioa (legezko ikuspuntu batetik). Ikus Fontana, J., (1982): *Historia. Análisis del pasado y proyecto social*, Crítica, Bartzelona.

digu azaldu nola ulertzen zituen edo zergatik onartzen dituen batzuk eta ez besteak. Adibidez, Euskal Herriari buruzko lan bat egin nahi duen historialariak *Euskal Herria* esatean zer aipatzen duen azaldu ohi du ezer baino lehen, zergatik erabiliko duen kontzeptu bat eta ez bestea argudiatuz. Ildo honetatik jarraituz, besteak beste, «modelo estatal» (22. or.) edo «países de la Península» (39. or.) adierazpideak erabiltzea nahitako anakronismoa besterik ez delakoan gaude. Egia esan, oso gogorra egiten zait lerro hauetan beste historialari bati gogoraraztea anakronismoak erabiltzea oinarritzeko akats bat dela, batik bat liburu honen irakurleek guztiz ezegokiak diren informazio batzuk jaso ditzaketelako. Gaurko egoera politikoan, badakigu onarturik dagoela mota honetako adierazpideak erabiltzea, gure egitura politikoan benetako “Estatu” bat aurkitzen dugulako, baina, historikoki, XIX. mendera arte, liberalismoak eragina izan zuen arte, ez zegoen Estaturik (Bartolomé Bennasarrek zioen bezala, Espainiako erregeen hilburukoetan *Estatu* hitza ez zela agertzen gogoratu behar dugu eta, berba honen orde, *Koroa* edo *erregetza* adierazpideak erabiltzen zituztela).

Alde honetatik jarraituz, eskuetan dugun liburuan anakronismoak diren berbak eta kontzeptuak hamaika aldiz aurki ditzakegula esan beharra daukat; hasieran pentsatu nuen Estévez-ek anakronismo hauek testua errazteko erabiltzen zituela; baina horrekin kontraesanean dago egilearen estilo barrokoa. Adibide gisa, Estévez-ek idatzitako bi pasarte txiki erabili nahi ditut. Lehenengoa:

Existían lazos de interdependencia con la otra región geoeconómica, la

costera, en función de las necesidades contrapuestas y complementarias. Ésta canalizaba hacia el interior la demanda de productos de hierro y recibía de la llanada alavesa, Navarra y La Rioja cereales y vino (28. or.).

Eta bigarrena:

Este modelo gozaría de una gama dicotómica y tenebrista, contrastes de luces y sombras, que revelan por un lado una demografía progresiva y por otro una demografía recelosa y a la defensiva (23. or.).

Adibide hauei kasurik eginez gero, liburu honen egileak nahi duen bezala maneiatzen dituela anakronismo hauek eta nahita idatziak direla pentsatu beharra daukat. Bestela, ezin izango dut azpiatal batzuen izena ulertu, adibidez Iparraldeko egoera azaltzerakoan berak erabilitako hurrengo esaldia: «Euskal Herria entre dos buitres» (182. or.); eta, logikoa denez, ez dugu gehiegi pentsatu behar putre hauek zeintzuk ziren jakin ahal izateko: Frantzia eta Espainia.

Honen haritik, ez dugu ahaztu behar lan historikoak kontzeptuen erabilpen egoki eta zuzenean oinarritzen direla; halako adierazpide azkar eta “errazegiek”, grafikoak badira ere, nahasteko bidea ere irekitzen dute eta irakurleari nahaste handiak sortzeko arriskua dakarte.

Beste alde batetik, lan hau irakurri ondoren klasiko samarra dela esan dezakegu, azken bi hamarkadetan garatutako aurrerapenak ez baitira agertzen; agertzekotan, erdaraz esan ohi denez, azaldu gabeko “cajón de sastre” batean lorturikoak bailiran aurkezten dizkigulako (beste historialari batzuek “cajón desastre” berba esateko ohitura hartu dugu). Horrela, Xosé

Estévez-ek egindako lana oso garrantzitsua izan den korrante historiografiko baten barruan sarturik dago, berak dioenez: Euskal Herriko Aro Berriko historia "feudalismo garatuarena" da (235. or.). Honek ez du esan nahi lan hau txarra denik, guztiz kontrakoa; baina, eskuliburu batek azken urteotan eginiko aurrerapenak, ikuspuntu berriak eta konpondu gabeko arazoak eskaini behar dizkigulakoan gaude; bestela, ohiko interpretazio batekin egingo dugu topo eta gure herriaren historiari buruzko ezagutza erabat baldintzaturik aurkituko dugu. Horrela, ziur gaude ez dugula oroimenik gabeko herririk aurkituko, baina konturatu-ko gara herriak berak bere iraganari buruzko ikuspuntu bat besterik ez duela.

Adibidez, egile honek oso ondo ikusten eta azaltzen du zein izan zen hizkuntza, etxea eta komunitateen garrantzia Erregimen Zaharreko errealitate historikoan eta sozialean, baina ideia hauek guztiak hirugarren atalean sartzen dituzenez badirudi "bigarren eskuko" ezaugarriak zirela. Alde bate-rik, badirudi aspektu historiko hauen garrantzia Euskal Herriko nortasunarekin betidanik loturik agertu zaigula, herri baten berezko ezaugarri bat izango balitz bezala; baina azken hiru hamarkadetan eginiko ikerketak azaletik begiratu ondoren, guk badakigu Europako herri gehienetan (guztietan ez esateko) etxe, familia, senitartekoen harreman eta komunitateen partaide-tza ezinbestekoa izan dela gizartearen eraikitze prozesuan. Beste alde bate-rik, antza denez, ideia berri hauek guztiak hirugarren atalean ("Capítulo V. Cultura y mentalidades", 199-233. or.) sartzea lan honen egituraren plan-gintzan logikotzat har dezakegu (lehenengo solairuan ekonomia aurkituko dugu, gero, honek egitura politikoaren

azalpena eramango gaitu eta, hirugarren unean, aipaturiko bi arlo haue-tan sartzeko modukoak ez diren beste ezaugarri gehienak agertuko zaizkigu). Adibidez, Xosé Estévez-ek gizarteaz hitz egitean ez digu proposamen berri-rik ezkaintzen; guztiz kontrakoa, berri-rik gizarte hartan sorturiko gatazkak eta istiluak besterik ez zaizkio axola, zeren eta berak hasieratik proposatu-tako planteamendu historiografikoan egite historiko askoren baloreak zen-tzurik gabekoak direla erakusten digu. Euskal Herriko ekonomiaren bilakaera azalduta, gizartearen eredia eginda dagoelakoan dago; beraz, bere ustez, eredu honen aurkako gertaerek ez dute beste ezertarako balio.

Gure ustez, frogaturik dagoenez etxearen garrantzia Euskal Herriko gizarte-ean, Espainia eta Europako erresuma gehienetan, baieztatu daiteke familiar-ean eta kulturaren munduarekin lotura bat dela, bai eta ekonomia eta politikarekin ere (bestela, inoiz ez genuke ulertuko merkatar-ia eta noble etxeen estrategia, Euskal Herri-ean bertan edo munduko beste esparru asko-tan finkaturik dauden euskaldunen kolonietan). Egia da ekonomiaren ar-loa oinarrizkoa dela gizarte baten egi-tura eta historia uler ditzagun, baina aldi berean, ekonomiaren agerpena eta garapena gizakien eskuetan zegoela gogoratu behar dugu. Horregatik, ohi-ko historiografiak eskaintzen dizkigun metodoak eta interpretazioak logikoak izan arren, historialariok oraindik talde sozia-lean eraketa edo ekonomiaren garapena ikertzen ari gara eta, liburu honetan, aspaldi onaturiko ideiak eta zalantza daudenak besterik ez ditugu aurkituko. Adibidez, azken urteotan historialari-ean puri-purian egon da emigrazioaren gaia; gainera, esparru honetan euskaldunak oso trebeak izan gara eta, garai bakoitzeko mundu

ezaguneko bazter gehienetan euskaldunen bat aurkitzeko aukera izan genezakeelakoan gaude. Ondorioz, neure buruari galdera xume bat egitea gusatuko litzaidake: zergatik ez da emigratioaren eta euskal emigratzaileen erreferentziarik ia-ia aurkitzen? Bigarren mailako gai bat iruditzen zaiolako edo, Julio Caro Barojaren lan ospetsu bat gogoratu, arazoak ekartzen dituelako? XVI.etik XIX. mendera arte Espainiako eta Frantziako hiriburuetan, merkataritari-hirietan, administrazioaren maila guztietan edo Inkisizioan euskaldunen agerpena ziurtatzea ezin errazagoa baita. Edo, beste ikuspuntu batetik, Espainiako hirietan edo Borboien administrazioan lan egiten zuten Euskal Herriko emigranteak ez ziren euskaldunak?

Estévez-ek dioenez eta nik azpimarratu nahi dudanez,

El euskera se aprendía en el seno de la familia y será el exponente cultural más profundo, primario y distintivo de los habitantes de una mayoría de Euskal Herria como evidencia radical de autorreconocimiento (199. or.).

Hor dago kokka: hauexek ziren euskaldunak, edo, behintzat, egile honi interesatzen zaizkionak eta, ez bestea, emigratzaileak edo Espainiako nahiz Frantziako Koroen aldekoak, babesleak eta morroiak. Hala eta guztiz ere, Estévez-en ikuspuntuak bereziak dira, batik bat beste historialari batzuen baieztapen batzuen aldean, hain zuzen arlo ezberdinetan (Europako eta Ameriketako ekonomian, politikan edo kulturen) euskaldunen partaidetza

ikertzen dutenen aldean². Aldi berean, egile honek planteaturiko egitura begiraturik, badirudi Elizaren historiak ez duela lekurik Euskal Herriko historiari buruzko bilduma batean; hori bai, nola ez, Inkisizioaren presentzia eta eragina nahiko ondo aztertuta daude, Espainiako beso armatu bat baitzen, "inperialismo genetiko" baten ezaugarriarik aipagarriena.

Beste alde batetik, Euskal Herriko ekonomiari dagokionean, badirudi ohiko ideiak besterik ez ditugula jakin behar (merkataritari taldeen eragina, burdina eta artilearen merkatuen garrantzia, artoa eta itsasontziak). Erregimen Zaharreko enpresarien partaidetza, merkataritarien ekintza ekonomikoak edo behe klaseko olagizon batzuen asma-kizunak ez dira liburu honetan agertzen eta, aldi berean, antza denez, ez zuten inongo meriturik izan Euskal Herriko bizitzaren garatze prozesuan. Estévez-ek Euskal Herriko ekonomiari buruz emandako irudia nahiko ohikoa eta estatikoa delakoan gaude eta badirudi atal honen garrantziak ez zuela zerikusirik foru erregimenaren azalpenarekin. Horregatik, burgesiaren edo, hobeto esanda, Erregimen Zaharreko merkataritarien eta enpresarien presentzia ez da inondik inora ikusten liburu honetan; agertzen denean, beti izango da burgesiari ekarritako gabeziak, eragin txarrak eta galerak adierazteko.

Laburpen gisa, liburu honetan agertzen diren aspektu kritikagarri batzuk berreskuratu nahiko nituzke:

1.- Estatuaren arazoa. Ezin da esan nik azalduko dudana ideia liburu honen

2. García Fuentes, L., (1991): *Sevilla, los vascos y América (Las exportaciones de hierro y manufacturas metálicas en los siglos XVI, XVII y XVIII)*, Fundación BBV, Bilbo, 18-20. orr. Escobedo Mansilla, R.; Zaballa Beascochea, A. eta Alvarez Gila, O., (1996): *Comerciantes, mineros y nautas. Los vascos en la economía americana*, EHU, Gasteiz.

atal batean edo bestean aurkitu ahal izango duzuenik, baina Estévez-ek jorratu nahi duen gai nagusia Estatuarena dela iruditzen zait. Horrela, bi estatu inperialista eta erasotzailearen artean kokaturik daude, une batean, lurralde batzuk («las diferentes entidades políticas que integran Euskal Herria», 182. or.) eta, beste momentu batzuetan, historikoki azaleratzeaz zegoen beste estatu bat, Euskal Herria. Logikoaenez eta historiak berak erakutsi digunez, zeren eta Estatu guztien arteko gatazkak derrigorrezkoak dira, Euskal Herriko lurraldeen eta Espainiako eta Frantziako Estatuaren arteko istiluek esan nahi digute aukerarik gabe geratu zen Estatu “emergente” baten aurrean gaudela, hots Euskal Herriaren estatua. Beharbada, hobeto ulertu ahal izateko nolakoa izan zen Aro Berriko Estatuaren garatze eta agertze prozesua, beharrezkoa zen azken urteotan eginiko ikerlanak kontsultatzea, zeren eta historialari gehienok onartzen dugu erabat okerra dela garai hartan Estatu bat zegoela esatea; eta gutxienez, soilik sortze prozesuan zegoela esan behar da³.

2.- Lan orokor honetan nahita eginiko hutsune deigarri batzuk aurkitzen ditut (lehenago aipatutakoak: Elizaren historiaz, euskal emigrazioaz, euskal merkatarien garrantziaz, ez du ezer esaten). Aldi berean, gabezia horrek badu erlaziorik ohiko historiografian ikertuak izan diren gai batzuen errepikapenarekin; esate baterako, euskal ilustratuen inportantzia edo Inkisizioaren balioa Espainiako Koroaren eskuetan. Azken finean, Euskal Herriko historiarekin zerikusirik ez zuten

ideiak, erakundeak eta pertsonak lan honetan agertzen ez diren neurrian, beste aspektu batzuek hartuko dute bere lekua eta garrantzia.

Bukatzeko, nahitako iritziak eta anakronismoak alde batera utzita, Estévez-en liburua lan onargarri bat dela esan dezakegu, besterik ez. Gure ustez, egileak jarraitutako haria arrisku xamarra da Erregimen Zaharretako hiru mendetako gertakizun, pertsonaia eta egite guztiak agertzen ez direlako. Ekonomiaren ikerlari ospetsu baten liburuaren sarreran beste bi historialarik zioten bezala:

Una buena maqueta intentará presentar una articulación fuerte entre los elementos considerados importantes a fin de conseguir mostrar un sistema coherente⁴.

Antzaenez, Alfons Barceló eta Lluís Argemí-k ziotenaren arabera, Xosé Estévez-ek Euskal Herriko Aro Berriaren historiaren oso ondo aukeraturako zati bat besterik ez digu erakutsi nahi izan; lan honen akatsik handiena aspektu honetan datzalakoan gaude. Egia esan, hasieran esan dugun bezala, herriak ez du bere iragana ahaztu behar eta helburu honen bila ahalegin guztiak egin beharra du. Horregatik, liburu honen balioa ikuspuntu berezi eta konprometitu batetik Euskal Herriko historiari buruzko beste interpretazio bat ematean datza. Historialariok ondo dakigu ez garela objektiboak, baina, gutxienez, geure ideiak defendatzeko ez genituzke alde batera utzi behar interesatzen ez zaizkigun aspektuak eta ikerlanak.

Alberto Angulo

3. Portillo Valdez, J. M., (1991): *Monarquía y gobierno provincial. Poder y constitución en las provincias vascas (1760-1808)*, Centro de Estudios Constitucionales, Madrid.

4. Nell, E. J., (1984): *Historia y teoría económica*, Crítica, Barcelona, 25. or.